

Н. Ю. Максимова, д-р психол. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТИПОЛОГИЯ СЕМЕЙ, НУЖДАЮЩИХСЯ В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

Статья посвящена проблеме создания типологии семей, нуждающихся в социально-психологической помощи. Показано, что отсутствие адекватной типологии семей и определения вида помощи, в которой они нуждаются, приводит к тому, что ресурсы предоставляются тем семьям, которые не заинтересованы в решении своих проблем. Эмпирически доказано, что признаки, по которым относят семьи к разряду "семья СЖО", не соответствуют действительной причине проблем семьи. Предложенная нами типология семей, нуждающихся в социально-психологической помощи, построена в соответствии с психологическими детерминантами.

Ключевые слова : сім'я; соціально-психологічна допомога; детермінанти.

N. Yu. Maksymova, Doctor of Psychology, professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TYPOLOGY OF FAMILIES IN NEED OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE

The article devoted to the definition of a typology of families in need of social and psychological assistance. To determine the families who need social support, long used different concepts that characterize the negative features of life of families with children, dysfunctional families, family social risk, dysfunctional family, problematic family. Due to the variety of definitions of families in need of social assistance in the scientific literature, and in legal documents, there is a lot of confusion, including the substitution of concepts and there is a conflict between them. Analysis of practice of social workers showed that the lack of science-based typology of families in need of social and psychological assistance is a serious obstacle in working with them. Due to huge list of features of "the family of the difficult life circumstances" social workers have to put on the record so many families that exceeds the capacity of the workload of the relevant services. This is due to lack of clarity and substitution of concepts presented in the regulatory framework, many signs do not correspond to the nature of the term "the family of the difficult life circumstances" one and the same sign has a double meaning. It is shown that the lack of adequate typology of families and determine the type of assistance they require leads to resources that provide those families who are not interested in solving their problems. Empirically proved that the features of the concept of "the family of the difficult life circumstances" does not correspond to the real causes of family problems. Dysfunctions within family relationships is always a determination of deviations in behavior. Identify dysfunctional, but apparently happy family can be identified because of the patient. The proposed typology of families in need of social and psychological assistance is built according to the psychological determinants.

Keywords. Family, social and psychological assistance determinants.

УДК: 364.2+364.42/.44:159.98

Ю. М. Удовенко, канд. психол. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З БАТЬКАМИ НА БАЗІ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ

Подано характеристику особливостей практичної соціально-педагогічної роботи із батьками, які опинилися у складних життєвих обставинах, на сучасному етапі. Проаналізовано існуючі моделі, технології та методи надання допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Визначено та запропоновано складові компоненти змісту соціально-педагогічної роботи із батьками на базі центрів соціально-психологічної реабілітації дітей за умови вилучення дитини із сім'ї та з метою реалізації права дитини на проживання в сім'ї, а саме: соціальна діагностика, соціальне прогнозування, соціально-психологічна реабілітація, соціально-педагогічна реабілітація, соціальна терапія, соціально-педагогічне та психологічне консультування.

Ключові слова: складні життєві обставини; соціально-педагогічна робота; соціально-психологічна реабілітація.

Вступ. На сучасному етапі практична діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, спрямована головним чином на вивчення соціальної ситуації дитини (історії життя дитини, причини складних життєвих обставин тощо) та надання їй різних видів допомоги відповідно до її потреб (стану здоров'я, навчальної діяльності, у цілому, індивідуального розвитку, відновлення стосунків із батьками дитини, іншими особами, які їх замінюють, чи формування взаємовідносин із новими батьками). З одного боку, такий підхід є стратегічно важливим у наданні допомоги дітям, які внаслідок складних життєвих обставин у сім'ї були направлені до центру соціально-психологічної реабілітації дітей (далі – центр), з іншого боку, недостатнім, оскільки саме несприятливі умови сімейного оточення, а не дитина є причиною вилучення її із сім'ї та направлення до центру. Відповідно до Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87, одним із основних завдань центру є надання психологічної та інших видів допомоги батькам

(або особам, які їх замінюють) дітей, які перебувають у центрі, спрямованої на повернення дитини до сім'ї. Відповідно, ще одним стратегічно важливим підходом має бути соціально-педагогічна робота з батьками з метою з'ясування, допомоги та прийняття подальшого рішення про доцільність чи недоцільність повернення дитини в сім'ю. При цьому, незважаючи на розроблені та апробовані в Україні концепції, методи роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, на державному рівні в контексті діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації дітей даний підхід методологічно не відпрацьований, не систематизований та не затверджений. Тому зміст такої діяльності фахівці центру визначають відповідно до свого професійного бачення і часто організація роботи спрямована лише на надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги дитині.

Тому **метою** цієї статті є визначення складових компонентів змісту соціально-психологічної роботи з батьками, які опинилися у складних життєвих обставинах, на базі центрів соціально-психологічної реабілітації дітей. **Завдання** статті передбачають таке: 1) охаракте-

ризувати особливості практичної соціально-педагогічної роботи з батьками, які опинилися у складних життєвих обставинах, на сучасному етапі; 2) проаналізувати існуючі моделі, технології та методи надання допомоги сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах; 3) запропонувати складові компоненти та алгоритм змісту соціально-педагогічної роботи з батьками на базі центрів соціально-психологічної реабілітації дітей за умови вилучення дитини із сім'ї та з метою реалізації права дитини на проживання в сім'ї. **Об'єктом** даного дослідження є соціально-педагогічна допомога сім'ям із дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах. **Предмет** дослідження: зміст соціально-педагогічної роботи з батьками, які опинилися у складних життєвих обставинах, на базі центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Огляд літератури. Концепції соціально-психологічної, соціально-педагогічної допомоги дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, описують такі вчені, як А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Г. М. Лактіонова, І. Д. Зверева, Ж. В. Петрочко, З. П. Кияниця, І. В. Пеша, Н. Ю. Максимова, Р. В. Овчарова, Дж. Райкус, Р. Хьюз, К. Роджерс, К. Хорні, Н. Мак-Вільямс [2, 5–10, 12, 13].

Однією із ключових технологій, яка реалізується фахівцями центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, у роботі із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, є технологія соціального супроводу. Це вид соціальної роботи з особою або сім'єю, які опинилися у складних життєвих обставинах, наслідки яких вони не можуть подолати самостійно, що передбачає надання комплексної індивідуальної соціальної допомоги. Соціальний супровід – це технологізована практична діяльність соціального працівника/соціального педагога, що є сукупністю прийомів та операцій, які реалізуються у визначеному порядку, певній послідовності для досягнення певних змін у соціальному становищі та самопочутті клієнта. В основі технології соціального супроводу лежить метод ведення випадку. Загалом у практиці соціальної роботи поняття "ведення справи клієнта" є базовою, об'єднуючою та структурою творчою технологією [16, с. 49]. Це метод допомоги, у межах якого фахівець аналізує потреби клієнта, а потім організовує, координує, домагається надання, відслідковує отримання й оцінює ефективність наданих послуг, що мають покращити якість життя клієнта. Визначають такі етапи ведення випадку: 1) установлення контакту із клієнтом; 2) первинна оцінка стану та потреб клієнта (початкова оцінка); 3) поглиблена психосоціальна оцінка (комплексна оцінка потреб); 4) прогнозування та планування роботи (складання індивідуального плану роботи із клієнтом); 5) надання допомоги клієнту, організація та проведення різних заходів та їхня координація; 6) моніторинг процесу надання комплексної допомоги клієнту (оцінка процесу); 7) моніторинг ефективності втручання (оцінка впливу); 8) закриття випадку [5].

У роботі з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, запропонована концептуальна модель оцінки потреб дитини, що описана О. В. Безпалько, І. Д. Звереву, Ж. В. Петрочко, З. П. Кияницею. Оцінка потреб дитини та сім'ї – це дії зі збору, обробки, систематизації, узагальнення та порівняння даних розвитку дитини, батьківського потенціалу щодо задоволення її потреб, стану соціального середовища сім'ї з метою визначення оптимальної стратегії втручання й необхідних послуг дитині та сім'ї для подолання складних жит-

тєвих обставин [10, с. 115; 11]. Якісно проведена оцінка потреб дає більш повну інформацію для визначення цілей і завдань щодо роботи з дитиною, розробки індивідуального плану роботи з дитиною та сім'єю, аналізу результатів впливу.

Поряд із цим, є інший підхід стосовно допомоги даній категорії сімей. На думку А. Кочубея та Н. Умарової в роботі із сім'ями, які опиняються у складних життєвих обставинах, необхідно використовувати функціональний підхід, тобто аналізувати ті функції (репродуктивну, рекреативну, соціально-побутову, економічну, соціалізуючу, терапевтичну), які виконує сім'я в процесі її життєдіяльності й на основі яких можна оцінювати її спроможність та самостійність [1; 2, с. 62]. Виконання функцій дорослими членами сім'ї визначає її життєздатність, тобто функціональність, тоді як порушення або відсутність якої-небудь функції сім'ї, що заважає або порушує її життєдіяльності, позначає явище дисфункціональності сім'ї. Оцінювати дисфункціональність сім'ї важливо із трьох позицій: точки зору самої сім'ї; погляд соціального оточення, точки зору спеціаліста. Практична модель роботи із дисфункціональною сім'єю передбачає такий алгоритм: складання карти функціональності сім'ї; аналіз сценарію дисфункціональності сім'ї; визначення причинно-наслідкових зв'язків у сценарії дисфункціональності сім'ї; досягнення згоди із сім'єю у сценарії та причинно-наслідкових зв'язках [2, с. 75].

Подані існуючі моделі, технології та методи надання допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, недостатньо розкривають специфіку соціально-педагогічної роботи із сім'ями на базі центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Методологія дослідження. Зазначена тема вивчається нами із 2002 р. на посаді практичного психолога у Центрі соціально-психологічної реабілітації дітей Міжнародної благодійної організації "Служба порятунку дітей". Після чого практична робота здійснювалась у Службі у справах дітей Київської міської державної адміністрації до 2015 р. у формі прикладного напрямку – координації соціально-педагогічної та психологічної роботи фахівців (соціальних педагогів/соціальних працівників, психологів, педагогів, вихователів) центрів соціально-психологічної реабілітації дітей державної та громадської форми власності м. Києва, а саме: здійснення супервізії, проведення тренінгів, надання консультацій. Із 2015 р. до сьогодні триває навчальна та супервізійна діяльність фахівців центрів соціально-психологічної реабілітації дітей м. Києва й різних регіонів України. Поряд із цим, із 2003 р. і дотепер зазначений об'єкт та предмет дослідження вивчається в науковій площині. Із 2016 р. вивчення даного питання та його подальше дослідження і практична розробка здійснюється на базі Центру допомоги дітям "Місто щасливих дітей".

Основні результати. Причини, через які дітей улаштовують до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, характеризуються дією комплексу соціально-економічних, медичних та психологічних факторів сімейного неблагополуччя, що трактуються як складні життєві обставини. Відповідно до Закону України "Про соціальні послуги" від 19.06.2003 р. № 966-IV, складні життєві обставини – це обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно [3]. Відповідні обставини спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, унаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи мож-

ливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті.

Зокрема, визначають такі категорії дітей, які приймаються до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, а саме: діти, батьки яких мають матеріальні та соціальні проблеми (із низьким матеріальним забезпеченням або безробітні, не мають власної житлової площі); діти, батьки яких зловживають психоактивними речовинами (алкоголь, наркотики); мають проблеми із правоохоронними органами і т. п.; діти з неповних сімей або сімей, які перебувають у стані розлучення; діти, батьки яких померли чи трагічно загинули; діти, батьки яких тимчасово перебувають у лікарнях (через соматичні, психічні захворювання), у місцях позбавлення волі, інших закладах; діти, які втратили фактичну опіку родичів (напр., через погіршення стану здоров'я бабусь, дідусів та ін.); діти психічно хворих батьків, які через свій стан не можуть здійснювати догляд за дитиною; діти, які зазнали насильства в сім'ї; підлітки, які залишили домівки через конфлікти з батьками або родичами та тривалий час проживають на вулиці тощо. Тобто, діти потрапляють до притулків та центрів соціально-психологічної реабілітації тоді, коли їх батьки тимчасово або повністю перестають виконувати свої батьківські обов'язки, або коли їх поведіння спричиняє загрозу життю та здоров'ю дитини.

Існують різні моделі допомоги сім'ї, які може використати спеціаліст у роботі із сім'єю. Залежно від обраної моделі будуються програми корекції стосунків між батьками і дітьми. Визначають п'ять моделей допомоги сім'ї [6].

1. *Педагогічна модель*. Ґрунтується на гіпотезі про недостатню педагогічну компетентність батьків щодо дитини. Консультант разом із батьками аналізує ситуацію, накреслює програму заходів. Спеціаліст орієнтується не стільки на індивідуальні можливості батьків, скільки на універсальні стосовно педагогіки та психології засоби виховання. Ця модель має профілактичний характер. Таку модель особливо потребують проблемні, дисфункціональні сім'ї. Вона спрямована на підвищення психолого-педагогічної культури батьків, розширення й відновлення виховного потенціалу сім'ї, активне включення батьків у процес соціального виховання дітей. Форми роботи у межах цієї моделі спрямовані на підвищення батьківської компетентності. Використовуються лекції й бесіди для батьків із питань сімейного виховання, дискусії, аналіз та обговорення реальних труднощів сімейного виховання, групові форми роботи із батьками, що спрямовані на оволодіння навичками спілкування з дітьми тощо.

2. *Соціальна модель* використовується у тих випадках, коли сімейні труднощі є результатом несприятливих зовнішніх обставин. У цих випадках, окрім аналізу життєвої ситуації і рекомендацій, є потреба у втручанні зовнішніх сил.

3. *Психологічна (психотерапевтична) модель* використовується тоді, коли причини труднощів дитини перебувають у сфері спілкування, особистісних особливостей членів сім'ї. Модель передбачає аналіз сімейної ситуації, психодіагностику особистості, діагностику сім'ї. Практична допомога полягає у подоланні бар'єрів спілкування та виявленні причин його порушення.

4. *Діагностична модель* ґрунтується на припущенні про дефіцит у батьків спеціальних знань про дитину або свою сім'ю. Об'єктом діагностики є сім'я, а також діти й підлітки з порушеннями і відхиленнями у поведінці. Діагностичний висновок може виступати основою для прийняття організаційного рішення.

5. *Медична модель* передбачає, що в основі сімейних труднощів лежать хвороби. Завдання психотерапії – з'ясування діагнозу, організація лікування хворих і адаптація здорових членів сім'ї до хворих.

Спеціаліст може використовувати різні моделі допомоги сім'ї залежно від характеру причин, що викликають проблему дитячо-батьківських стосунків.

Серед методів допомоги сім'ям із дітьми подано такі [8].

Метод батьківських груп. Оскільки сім'я є цілісною системою, тому проблеми діади "батьки – діти" не можуть бути вирішені за допомогою психокорекції тільки дітей або тільки батьків. Причини неефективного батьківського ставлення можуть бути різноманітними. Психологічна корекція дозволяє виправити більшість із них. З цією метою використовуються *батьківські групи*. Проведення паралельної роботи з дітьми та батьками дозволяє підвищити ефективність занять батьківської групи.

Ключовим методом корекції батьківських ставлень є *когнітивно-поведінковий тренінг*. Основним змістом занять корекційних батьківських груп є обговорення і психодраматичне програвання типових ситуацій внутрішньосімейного спілкування й особливостей взаємодії із підростаючою дитиною. Заняття включають також психогімнастичні прийоми і різноманітні варіанти соціометричних методик. У батьківських групах використовують також різноманітні допоміжні методи психокорекції, а саме:

метод групової дискусії (підвищує і психолого-педагогічну грамотність батьків, їхню загальну сензитивність до дитини та її проблем, дозволяє виявити індивідуальні стереотипи виховання);

метод вербальної дискусії (навчає культури діалогу в сім'ї, формує вміння аргументувати свої висновки і уважно розглядати думки іншої людини, у т. ч. власної дитини);

метод конструктивної суперечки (допомагає порівнювати різні точки зору батьків на позицію дітей у вирішенні проблемних ситуацій, прислуховуватися одне до одного, обирати найбільш раціональні та ефективні підходи на основі співробітництва).

Метод гри дозволяє моделювати і відтворювати в контрольованих умовах сімейні ситуації. Прикладами таких ігор можуть бути:

1. *"Архітектор і будівельник"* – будівельник із зав'язаними очима під керівництвом архітектора, якому заборонено будь-які дії руками, має розмістити у певній послідовності кубики на великій карті. При цьому кожен із присутніх повинен побувати у різних ролях.

2. *"Приємні спогади"* – необхідно згадати й поговорити про щось приємне для сім'ї та одного із батьків і показати, як це було.

3. *"Неприємні спогади"* – необхідно згадати і програти останню сварку одного із батьків із власною дитиною, а потім поговорити про почуття, які відчували обоє.

Метод спільних дій оснований на виконанні дитиною і одним із батьків спільного завдання. Після виконання завдання проводиться його аналіз;

Спеціальні вправи чи форми роботи на розвиток навичок конструктивного спілкування із застосуванням принципу "Я-повідомлення". Прикладом таких вправ може бути *тренінг ефективного вербального спілкування*, у якому під час комунікації один із батьків грає роль дитини.

Поряд із цим, найважливішими умовами ефективності роботи з дитиною та її найближчим соціальним оточенням (батьками чи особами, які їх замінюють) за умови, коли дитина перебуває в центрі, є планування і про-

гнозування роботи. *Планування* – це основна складова здійснення процесу реабілітації дитини у центрі, що полягає у розробці та практичному впровадженні індивідуального плану, який визначає кроки до досягнення реабілітаційних цілей, включаючи шляхи, інструменти та способи їх реалізації [6, 9].

Під час індивідуального планування роботи з дитиною та її найближчим оточенням варто звернути увагу на правильне формулювання, перш за все, *цілей реабілітації дитини* відповідно до її потреб і соціальної ситуації у сім'ї, а не до загальних завдань чи напрямів роботи установи. Ми вважаємо, що в процесі соціально-психологічної реабілітації дитини може бути три основні цілі допомоги дитині:

1) повернення її в біологічну сім'ю;

2) підготовка та влаштування дитини до сімейних форм виховання за умов неможливості повернення дитини в біологічну сім'ю (усиновлення, опіка/піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу);

3) підготовка до самостійного життя, особливо дітей старшого підліткового та юнацького віку, за умов відсутності можливості повернення дитини в біологічну сім'ю чи влаштування її до сімейних форм виховання.

У цілому, планування роботи з випадком, є первинним методом, який дозволяє забезпечити вирішення системних завдань захисту дитини та соціальної підтримки її сім'ї. Залежно від визначеної мети реабілітації дитини формулюються конкретні завдання допомоги дитині та її сім'ї. Особливості плану визначатимуть також такі параметри як обставини, за яких дитина потрапила до центру, її правовий статус, вік, соціально-психологічні особливості дитини та найближчого оточення тощо.

Щодо кожної дитини, яка була вилучена із сім'ї чи вулиці внаслідок загрози життю і здоров'ю, та потрапила до центру, то має складатися план індивідуальної роботи як з нею, так і з її батьками чи особами, які їх замінюють.

Для складання індивідуального плану роботи і, відповідно, прогнозування результатів досягнення мети, необхідно визначити потреби дитини та її сім'ї. Відповідно, першочерговим етапом роботи з дитиною є початкова й комплексна оцінка потреб дитини, її соціального оточення як складова для визначення необхідних видів надання комплексної допомоги. Підхід до надання соціальних послуг на основі з'ясування індивідуальних потреб дитини та її соціального оточення вимагає від працівників установ визначення індивідуальних характеристик потреб кожної окремої дитини й у відповідь на ці потреби – розробку індивідуальних, а не стереотипних заходів, у межах узгодженої командної роботи фахівців і наявних ресурсів установи.

Індивідуальний план роботи – це документ, що відображає логіку, зміст і процедуру надання послуг з метою подолання складних життєвих обставин, в яких опинилась дитина.

Планування роботи з випадком – це використання соціальним працівником технології планування у процесі допомоги дітям та сім'ям. Під час планування роботи, складання індивідуального плану роботи з дитиною та батьками або особами, які їх замінюють, необхідно:

1. Визначити проблему, яку необхідно вирішити, чи потребу, що необхідно задовольнити (виявлення проблеми).

2. Зібрати і проаналізувати всю наявну інформацію з метою розуміння характеру і причин виникнення проблеми чи потреби; визначити сильні й слабкі сторони

дитини та її сім'ї (за умови її наявності), які можуть бути використані для вирішення проблеми (оцінка).

3. Сформулювати мету й завдання соціально-психологічної реабілітації кожної конкретної дитини в установі: конкретизовано визначити бажані результати, на досягнення яких будуть спрямовані зусилля команди фахівців.

4. Визначити всі можливі дії, здійснення яких сприятиме досягненню бажаних результатів, порівняти різні підходи і вибрати найефективніші дії.

5. Вирішити, хто, як, де і коли здійснюватиме ключову дію.

6. Установити, чи привели ці дії до досягнення бажаних результатів (оцінка ефективності).

Періодично слід проводити наради та обговорення стосовно реалізації плану, труднощів, які виникають, необхідності внесення нових доповнень тощо. Важливо, щоб кожен працівник не планував свою роботу автономно, без узгоджень з іншими спеціалістами, оскільки тоді такий підхід не має цілісності, відповідно результативність буде низькою. Окрім працівників, які працюють у закладі, до планування та реалізації запланованих дій слід залучати й інші служби та установи, організації (державні, недержавні).

Зауважимо, що виконання всіх завдань індивідуального плану не завжди означає досягнення кінцевої мети. Це пов'язано зі змінами реальних життєвих ситуацій, появою нових проблем, потреб і запитів. У зв'язку із цим, після виконання поставлених завдань можуть бути сформувані нові. Отже, спеціалісти, що реалізують індивідуальний план у частині своїх компонентів, мають якомога оперативніше реагувати на можливі зміни, проблеми та труднощі, а також вносити корективи у план, інформуючи при цьому всіх, хто дотичний до його реалізації.

У частині роботи з батьками важливо, щоб батьки були залучені до планування і розуміли, що лише від спільних зусиль, а особливо їх активної позиції залежатиме кінцевий результат – досягнення мети – повернення дитини у сім'ю.

За результатами власної практичної діяльності в Центрі соціально-психологічної реабілітації дітей протягом п'яти років та проведення супервізії діяльності фахівців зазначених центрів (соціальних педагогів/соціальних працівників, психологів, педагогів, вихователів) більше 10-ти років і до сьогодні, нами визначено та запропоновано такі **складові компоненти й алгоритм змісту соціально-педагогічної роботи з батьками на базі центрів соціально-психологічної реабілітації дітей** за умови вилучення дитини із сім'ї та з метою реалізації права дитини на проживання в сім'ї:

1) *соціальна діагностика* – передбачає збір інформації про сім'ю та умови їх життєдіяльності, визначення причинно-наслідкових зв'язків, породжених умовами життя клієнтів, з'ясування сутності соціальних проблем, що утворюють складну життєву ситуацію в сім'ї з метою визначення стратегії надання соціально-педагогічної допомоги дитині та сім'ї;

2) *соціальне прогнозування* – це передбачення ходу подальшого розвитку сімейної ситуації, що ґрунтується на вивченні умов життєдіяльності сім'ї, індивідуальних особливостей членів сім'ї, причинно-наслідкових зв'язків складних життєвих обставин, а також формулювання конкретних суджень про подальші перспективи функціонування сім'ї та стан певного соціального явища в майбутньому. Мета прогнозування – не просто передбачити ті чи інші явища майбутнього, а сприяти доцільному та ефективнішому впливу на них з метою

досягнення очікуваного результату щодо відновлення функціональної спроможності сім'ї;

3) *соціально-психологічна реабілітація* реалізується в частині мотивації батьків чи інших осіб, які їх замінюють, до змін, тобто до соціально прийнятної способу життя з метою відновлення батьківського потенціалу чи набуття батьківської компетентності, а також їхньої власної самостійної, відповідальної, особистісної та матеріально спроможної життєдіяльності; інформування щодо індивідуально-типологічних особливостей їхньої дитини (дітей), особливостей вікового розвитку, впливу можливих несприятливих, травматичних подій на психічний розвиток дитини та формування адекватних, конструктивних форм взаємодії з нею;

4) *соціально-педагогічна реабілітація* – відновлення виховного потенціалу сім'ї, профілактика помилок у сімейному вихованні; допомога в оволодінні методів сімейного виховання з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей дітей;

5) *соціальна терапія* – надання підтримки на емоційному, пізнавальному та поведінковому рівнях щодо визнання та розв'язання батьками (біологічними чи прийомними) власних труднощів, проблемних ситуацій;

6) *соціально-педагогічне та психологічне консультування* потенційних батьків сімейних форм виховання для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (кандидатів в усиновлювачі, опікуни/піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу), з метою знайомства, установлення контакту та формування взаємовідносин між дитиною та новою сім'єю, а також допомоги в адаптації дитини в новій сім'ї та подальшій професійній підтримці.

Висновки. *Алгоритм і складові компоненти змісту соціально-педагогічної роботи з батьками* за умови вилучення дитини із сім'ї та з метою реалізації права дитини на проживання в сім'ї передбачає реалізацію таких складових компонентів: соціальної діагностики, соціального прогнозування, соціально-психологічної реабілітації, соціально-педагогічної реабілітації, соціальної терапії, соціально-педагогічного та психологічного консультування. Розуміння фахівцями зазначених складових компонентів та їх алгоритму в процесі соціально-педагогічної роботи з батьками на базі центрів соціально-психологічної реабілітації дітей забезпечить професійний підхід, розуміння специфіки та цілісне бачення роботи з батьками.

В основі надання соціально-психологічної допомоги дітям та проведення соціально-педагогічної роботи з батьками, які опинилися у складних життєвих обставинах, має бути незаперечне твердження про те, що основоположне значення для здорового психічного розвитку дитини, її сприятливої соціалізації має сім'я та її постійний, безпечний, надійний, сприятливий характер функціонування.

Основними критеріями ефективності здійснення соціально-психологічної реабілітації дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є захист їхніх прав та найкращих інтересів, задоволення потреб, створення можливості для повноцінного розвитку; забезпечення сприятливих умов для соціалізації, передусім, у сімейному середовищі, а також повноцінного життя у суспільстві. У процесі реабілітації дітей, які зазнали несприятливих умов соціалізації, мають місце індивідуальні сенситивні періоди, за яких довготривале перебування дітей в одному із закладів, при давно відновлених та скоригованих зазначених порушеннях, призводить до погіршення стану дітей та регресу реабілітації.

При цьому реалізація комплексного підходу в процесі як соціально-педагогічної роботи з батьками, так і надання соціальної, медичної, педагогічної, психологічної допомоги дитині, передбачає спеціальну організацію професійної взаємодії, яка базується на розумінні загальної мети, усвідомленні того, що для реалізації цієї мети спеціалісти потребують співпраці між собою у вирішенні проблем кожної окремої дитини. Це забезпечує можливість надавати допомогу дитині та сім'ї комплексно і побачити ситуацію з різних позицій. Робота навіть дуже кваліфікованого спеціаліста без тісної співпраці із колегами призводить до зменшення ефективності надання допомоги, швидкого професійного виховання та виникнення власних емоційних проблем.

Дискусія. Незважаючи на описані моделі, технології, методи соціально-психологічної, педагогічної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, на державному рівні залишається не затвердженою методологія діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації дітей у цілому та специфіка соціально-педагогічної роботи з батьками, зокрема, з урахуванням концепції індивідуального планування роботи з дитиною та сім'єю.

Список використаних джерел:

1. Азбука семьи или практика работы с семьями : в 2-х ч. : науч.-метод. пособ. – Донецк: ООО "ГД "Донецчина", 2013. – Ч. 2. – 176 с.
2. Визит в семью или практика работы с семьями : в 2-х ч. : науч.-метод. пособ. – Донецк: ООО "ГД "Донецчина", 2013. – Ч. 1. – 128 с.
3. Закон України "Про соціальні послуги" від 19 червня 2003 р. № 966-IV [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/966-15_
4. Закон України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" від 21.06.2001 р. № 2558-III [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14_
5. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. / А. Й. Капська, І.В. Пеша. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
6. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / авт. кол.: О. В. Безпалько, Л. П. Гурковська, Т. В. Журавель та ін. ; за ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. – К.: Видавн. дім "КАЛІТА", 2010. – 376 с.
7. Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. : підруч. / за ред. А. Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
8. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М.: ТЦ "Сфера", 2001. – 480 с.
9. Організація соціальної роботи з дітьми та молоддю, які опинилися в СЖО : практич. посіб. для спеціалістів соц. сфери. / авт. кол.: С. С. Валько, Л. С. Лоріашвілі, А. І. Павловський та ін. – К., 2011. – 304 с.
10. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / за заг. ред. І. Д. Зверевої. – К.: Держсоцслужба, 2007. – 144 с.
11. Петрочко Ж. В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: моногр. / Ж. В. Петрочко. – Рівне: видавець О. Зень, 2010. – 368 с.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87 "Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей" [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF_
13. Райкус Дж. Соціально-психологічна допомога сім'ям та дітям груп ризику: практич. посіб. : у 4 т. / Райкус Джудіт С., Хьюз Рональд // Концептуальні основи соціальної роботи з дітьми. – К.: "Феникс", 2011. – Т. 1. – 284 с.
14. Робота із сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / автори-упоряд.: В. Г. Головатий, А. В. Калініна, О. А. Виноградова ; за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. – К.: Основа-Принт, 2007. – 128 с.
15. Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. : підруч. / за ред. А. Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
16. Сімейно орієнтована соціальна робота: практичні аспекти : конспект лекцій / за заг. ред. В. О. Кузьмінського, С. С. Лукашова. – К.: Молодь, 2010. – 128 с.

References

1. Azbuka sem'i ili praktika raboty s sem'yami. Nauchno-metodicheskoye posobiye. – Donetsk: ООО "PD "Donechchina", 2013. – Chast' 2. – 176 s.
2. Vizit v sem'yu ili praktika raboty s sem'yami. Nauchno-metodicheskoye posobiye. – Donetsk: ООО "PD "Donechchina", 2013. – Chast' 1. – 128 s.

3. Zakon Ukraїni "Pro sotsial'ni poslugi" від 19 chervnya 2003 r. № 966-IV. – Rezhim dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

4. Zakon Ukraїni "Pro sotsial'nu robotu z sim'yami, dit'mi ta moloddyu" від 21.06.2001 r. № 2558-III. – Rezhim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.

5. Kaps'ka A. Y. Sotsial'niy suprovıd rıznykh kategoriy simey ta ditey : Navch. posib. / A. Y. Kaps'ka, Í. V. Pêsha. – K.: Tsentr uchbovoї literaturi, 2012. – 232 s.

6. Kompleksna dopomoga bezdoglyadnim ta bezpritul'nim dityam: metod. posib. / Avt.: O. V. Bezpa'l'ko; L. P. Gurkovs'ka, T. V. Zhuravel' ta ín. / za red. Í. D. Zvêrêvoї, ZH. V. Petrochko. – K.: Vidavnichiy dim "KALITA", 2010. – 376 s.

7. Sotsial'na pedagogika. 5-te vid. pererob. ta dop. Pidruchnik / Za red. A. Y. Kaps'koї. – K.: Tsentr uchbovoї literaturi, 2011 – 488 s.

8. Ovcharova R. V. Spravochnaya kniga sotsial'nogo pedagoga / R. V. Ovcharova. – M.: TTS "Sfera", 2001. – 480 s.

9. Organizatsiya sotsial'noї roboti z dit'mi ta moloddyu, yakı opinilis' u SZHO. Praktichniy posibnik dlya spetsialistiv sotsial'noї sferi / avt. kol.: S. S. Val'ko, L. S. Loriašvilı, A. Í. Pavlovs'kiy. – K., 2011. – 304 s.

10. Otsínka potreb ditini ta її sim'ı / za zag. red. Í. D. Zvêrêvoї ; avt.: Í. D. Zvêrêva, Z. P. Kiyaniysya, V. O. Kuz'mins'kiy. – K.: Derzhsozsluzhba, 2007. – 144 s.

11. Petrochko ZH. V. Ditina u skladnikh zhittêvikh obstavinakh: sotsial'no-pedagogichne zabezpechennya prav: monografiya / ZH. V. Petrochko. – Rívne: vidavets' O. Zen', 2010. – 368 s.

12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraїni від 28 síchnya 2004 r. № 87 "Pro zatverdzhennya Tipovogo polozhennya pro tsentr sotsial'no-psikhologichnoї reabilitatsii ditey" / Rezhim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF>.

13. Raykus Dzh., KH'yuz R. Sotsial'no-psikhologichna dopomoga sim'yam ta dityam grup riziku: praktichniy posibnik: U 4 t. T. 1 / Raykus Dzhudıt S., KH'yuz Ronal'd. Kontseptual'ni osnovi sotsial'noї roboti z dit'mi. – K.: "Feniks", 2011. – 284 s.

14. Robota z sim'yami, yakı potrebuyut' profesinoї sotsial'no-pedagogichnoї pidtrimki. Trenıngoviy kurs dlya spetsialistiv sotsial'noї sferi / Avtori-uporyadniki: V. G. Golovatiy, A. V. Kalinina, O. A. Vinogradova ; za zag. red. T. F. Aleksêenko. – K.: Osnova-Print, 2007. – 128 s.

15. Sotsial'na pedagogika. 5-te vid. pererob. ta dop. : pidruchnik / za red. A. Y. Kaps'koї. – K.: Tsentr uchbovoї literaturi, 2011 – 488 s.

16. Símeyno oriêntovana sotsial'na robota: praktichni aspekti : konspekt lektsiy / za zag. redaktsiëyu V. O. Kuz'mins'kogo, S. S. Lukashova. – K.: Molod', 2010. – 128 s.

Надійшла до редколегії 14.02.17
Рецензовано 17.02.17

Ю. Н. Удовенко, канд. психол. наук, ассист.
КНУ имени Тараса Шевченка, Киев, Украина

СОДЕРЖАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С РОДИТЕЛЯМИ

НА БАЗЕ ЦЕНТРА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ДЕТЕЙ

Охарактеризованы особенности практической социально-педагогической работы с родителями, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, на современном этапе. Проанализированы существующие модели, технологии и методы оказания помощи семьям, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах. Определены и предложены компоненты содержания социально-педагогической работы с родителями на базе центров социально-психологической реабилитации детей при изъятии ребенка из семьи и с целью реализации права ребенка на проживание в семье, а именно: социальная диагностика, социальное прогнозирование, социально-психологическая реабилитация, социально-педагогическая реабилитация, социальная терапия, социально-педагогическое и психологическое консультирование.

Ключевые слова: сложные жизненные обстоятельства; социально-педагогическая работа; социально-психологическая реабилитация.

Ju. Udowenko, PhD in Psychology, assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT OF PARENTS IN REHABILITATION CHILDREN'S CENTRE

The article describes the specifics of social-pedagogical work with parents in difficult life circumstances. The author analyzes models, technologies and methods of providing assistance to families in difficult life circumstances. There provided basic components of social-pedagogical work with parents on the basis of socio-psychological rehabilitation center. There also stressed the priority of the comprehensive assessment of the child's needs in the rehabilitation process. The author emphasize the necessity of the comprehensive approach and multidisciplinary team work (services for children, centers for social and psychological rehabilitation of children, centers of social services for family, children and youth) in helping process.

Key words: difficult life circumstances, comprehensive approach, socio-pedagogical work, social and psychological rehabilitation.